→ DEFINATION OF STROTAS (स्रोतस्)

स्रोतांसि खलु परिणाममापद्यमानानाम् ।
धातुनामभिवाहीनी भवन्त्ययनार्थेन ।
(अभिवाहीनी)

स्रोतांसि - Strotas
आपद्यमानानाम् - transformation
खलु - real
धातुनां - Dhatus
परिणाम - resulting → (पाचन कर्म)
वाहिनी - transprot

भवन्त्ययनार्थेन

अयन + अर्थेन (aim) (Functions)
(to reach destination)

→ The term strotas which is applied that there will be undergoing transformation indicates that the

channal carry such a tissue element as are undergoing transformation from their previous state

→ It also says by the term अयन अर्थेन means to there destination indicates that the channels but only such of सूक्ष्म (mobile) dhatu are carried by them.

स्रोतांसि नासिके कर्णौ नेत्रे पाय्वास्यमेहनम्।
स्तनौ रक्तपथश्चेति नारीणामधिकं त्रयम् ॥

→ There are two (2) types of strotas :-

1) बाह्यस्रोतसम्
2) आभ्यान्तर स्रोतसम्

1) बाह्यस्रोतसम् :- They are also known as नवद्वार They are common both Gender & are located at upper part of the body in head 2 are lower part of the body.

- They are 3 extra बाह्यस्रोतसम् preset in Females
- Which are 2 Breat and 1 opening for menstruation.
- Common strotas 2 eyes, 2 eary, 2 nasal passage, mouth, anus, urinary track.

2) आभ्यान्तर स्रोतसम् :- They are inside the body or may also conneted to outside in the enviroment They are called as आभ्यान्तर स्रोतसम्। Ex :- अन्नवह स्रोतसम् (we

- From the side of Mouth there is first opening and from the side of Anus downward side 2nd opening in पुरीषवह स्रोतसम् so they have 2 side opening.

According to 13 charak samhita	11 - According to sushrut samhita
प्राणवह	प्राणवह
उदकवह	उदकवह
अन्नवह	अन्नवह
रसवह	रसवह
रक्तवह	रक्तवह
मांसवह	मांसवह
मेदवह	मेदवह
अस्थिवह	-
मज्जावह	-
शुक्रवह	शुक्रवह
मूत्रवह	मूत्रवह
पुरीषवह	पुरिषवह
स्वेदवह	-
	आर्तववह

- In addition there are some other improtant strotas mentioned in ayurved text. they have aso some importut in the body like other strotas.

→ ओजोवह स्त्रोतस, मनोवह स्त्रोतस, संज्ञावह स्त्रोतस, चेष्टावह स्त्रोतस

* Characteristic of strotas:-

स्वधातु समवर्णानि
वृत्त स्थूलान्यणूनि च ।
स्रोतांसि दीर्घाण्यथाकृत्या
प्रतान सदृशानि च ॥ (च.वि.- 5)

→ Strotas are having color and shape they are stated to take after dhatu's which they carry transport they may be syllintrical (वृत्त), sthool (स्थूल) (groos or Macroscopic), अणु (सूक्ष्म) Microscopic), दिर्घ (long) & प्रतान [reticulated]

⇒ Stroto (स्रोतोविदुशक हेतु) - [Cause of Vitiation of strotas]

आहारश्च विहारश्च च स्याद्दोषै गुणैः समः।
धातुभिर्विगुणाश्चापि स्रोतसां स प्रदूषकः।
[च.वि - 5]

→ Improper utilization & consuption of food drinks + activitys by individual person can causes distrubance in function and Anatomical intigrity of strotas. The food, drinks and activity which are detariws to the dhatu are also capable of Vitiating the strotas

- As per Acharya chakrapani, dosha are capable to vitiate others it they are agravated but, if there is क्षय (detariation) in dosha's, then they

They are present in the symptoms due to changes in their equlibrium.

→ कुपितानां हि दोषाणां
शरीरे परिधावतां।
यत्र सङ्गः खवैगुण्य
व्याधि तत्र उपजायते ॥

- even though each dosha specific site. (kapha - उरः प्रदेश), (पित्त - पच्यमान आशय] [vata - पक्वाशय), doshas are moving thorghout the body. in vitiated condition they makes blockage at the site of week srotas. this is the stage of sthan sanshry (स्थान संश्रय) due to dosha], dushya, संमूर्छना.

The sinh of vitiated dosha are,

(1) अतिप्रवृत्ति (2) सङ्गो वा (3) सिराणां ग्रन्थयोऽपि वा ।
(4) विमार्ग गमनं चापि स्रोतसां दुष्टिलक्षणम् ॥
ch.vi - 5/24

अतिप्रवृत्ति :- increased flow of contain

सङ्गो - obstraustion to the flow

सिराणां ग्रन्थयोऽपि - dilation with harding (adnormal growth)

विमार्ग गमनं - flow of contain in abnormal direction through channals othr the its own.

Example - बहुमूत्रता (Polyurea) in patients of प्रमेह

2) मूत्रकृच्छ्र → difficulty in micturation due to अश्मरी

3) बद्ध गुदोदर → dilation of intestine

4) उदररोग → accumulation of fluid in peritoneal cavity.

→ Pranavaha srotas:-

(1) तत्र प्राणवहानां स्रोतसां हृदयं मूलं महास्रोतश्च. chak.s
तत्र प्राणवहे द्वे, तयोर्मूलं हृदयं रसवाहिन्यश्च धमन्यः

→ Main Root/ centre → Heart
: दशधमनी → 10 Arteries
उर्ध्व → superior venacava
Inferior venacava, Aorta
left coronary Artery
Right coronary Artery
pulmonary veins (4), pulmonary trunck (1)

→ pulmonary circulation is in control of Pranavaha srotas.

→ Karana:-

(1) क्षयात् संधारणाद्रौक्ष्याद्व्यायामात् क्षुधितस्य च।
प्राणवाहीनि दुष्यन्ति स्रोतांस्यन्यैश्च दारुणैः।

- क्षयात् - derease in Dhatu
- संधारणात् - धारण (Holding) Control of धारणीयवेग
- रौक्ष्यात् - Dry food (रूक्ष आहार)

→ आयामात् क्षुधितस्य - More exercise while hungar
→ These all cause hampering of srotas.

→ Lakshana :-

(1) अतिसृष्टमतिबद्धं कुपितमल्पाल्पमभीक्ष्णं वा सशब्दशूलमुच्छ्वसन्तं दृष्ट्वा प्राणवहान्यस्य स्रोतांसि प्रदुष्टानीति विद्यात्।

अतिसृष्टम् - Prolonged inspiration + expiration (deep breath)
अतिबद्धं - short duration inspiration + expiration
कुपितमल्पाल्प - abnormal respiration
अभीक्ष्णं - irregular
शूल - Pain during respiration
सशब्द - respiration along with sound
मुच्छ्वसन्तं - gridiness (चक्कर आना), illusion

→ Udakvaha Srotas (Ambuvah srotas) :-

(1) उदकवहानां स्रोतसां तालुमूलं क्लोम च, chark.s
उदकवहे द्वे, तयोर्मूलं तालु क्लोम च।
उदक - water electrolyte balance
तालुमूलं - Main location Palate
क्लोम - Pancreas, Thymus gland, Pharynx

• Karana :-

औष्ण्य - By taking very hot food
आमाद - indigestion
भयात् - fear
पानाद - Alcohol Consumption
अतिशुष्कान्न सेवनात् - Dry food (रूक्ष आहार)

Page No.:
Date:
YOUVA

- Lakshna:-

(1) जिह्वाताल्वोष्ठकण्ठक्लोमशोषं पिपासां चातिप्रवृद्धां
दृष्ट्वोदकवहान्यस्य स्रोतांसि प्रदुष्टानीति विद्यात् ।

Dryness is following areas,
जिह्वा - toongue   क्लोम - pharynx
तालु - Palate   अतिपिपासा - excessive thirst
ओष्ठ - Lips
कण्ठ - throt

→ Annavaha srotas:-

(1) अन्नवहानां स्रोतसामामाशयो मूलं वामं च पार्श्वं, charaka S.
अन्नवहे द्वे तयोर्मूलमामाशयोऽन्नवाहिन्यश्च धमन्यः ।

मूलं आमाशय - Main locaction is stomach
वामं पार्श्व - Left side of stomach abdomen
eg: pancress - pancreatic juice

- Karana:-

(1) अतिमात्रस्य चाकाले चाहितस्य च भोजनात् ।
अन्नवाहीनि दुष्यन्ति वैगुण्यात् पावकस्य च ।

- अतिमात्रस्य भोजनात् - Excessive/more food taking
चाकाले भोजन - irregular diest

Ex: Entering sugarcane juice in Empty stomach
it hampers agni calles loose motion.

YOUVA

- Lakshana :-

(1) अनन्नाभिलषणमरोचकविपाकौ छर्दि च दृष्ट्वाऽन्नवहान्यस्य स्रोतांसि प्रदुष्टानीति विद्यात् ।

→ अन्नाभिलषण - undesire to take food
अरोचक - tasteless
अविपाकौ - indigestion
छर्दि - vomitting
Above thing happens when Annavaha srotas gets hampered.

→ Rasavaha srotas :-

(I) रसवहानां स्रोतसां हृदयं मूलं दश च धमन्यः। charak.s
रसवहे द्वे, तयोर्मूलं हृदयं रसवाहिन्यश्च धमन्य।
Location - heart
दश धमन्य - 10 arteries
same as pranavaha srotas.

→ Raktavaha srotas :-

(1) शोणितवहानां स्रोतसां यकृन्मूलं प्लीहा च। charak.s
रक्तवहे द्वे, तयोर्मूलं यकृत्प्लीहानौ रक्तवाहिन्यश्च।
यकृत - liver } location
प्लीहा - spleen } (Main root)

→ Mamsvaha Srotas :-

(1) मांसवहानां च स्रोतसां स्नायुर्मूलं त्वक् च। charak.s
मांसवहे द्वे, तयोर्मूलं स्नायुत्वचं रक्तवहाश्च धमन्यः।
स्नायु - Ligament / tendon
त्वक - skin

→ Medhvaha srotas:-

(1) मेदोवहानां स्रोतसां वृक्कौ मूलं वपावहनं च। Charak.s
मेदोवहे द्वे, तयोर्मूलं कटी वृक्कौ च।
वृक्कौ - Kidney
वपावहनं - ommentum

→ Asthivaha srotas:-

(1) अस्थिवहानां स्रोतसां मेदो मूलं जघनं च। Charak.s
→ From Meddhatu Asthi is fromed
Absorption of आहार रस is done by Vayana-Vata
→ then its सार भाग forms the Med + Bhut Aagni
सार भाग (आहार रस) → स्थूल भाग (Med vaha) / सूक्ष्म भाग (Asthivaha) / मल भाग (wast products)
• मेद - Fat • जघनं - Thigh/Hipbone

→ Majjavaha srotas:- (Bone marrow)

(1) मज्जवहानां स्रोतसामस्थीनि मूलं सन्धयश्च। Charak.s
→ अस्थि - Bone
सन्धि - Synovial fluid → Present between the two end of bone which reduses friction

→ Sukravaha srotas:-

(1) शुक्रवहानां स्रोतसां वृषणौ मूलं शेफश्च। Charak.s
शुक्रवहे द्वे, तयोर्मूलं स्तनौ वृषणौ च।
→ वृषणौ - testics
शेफश्च - penis

→ Mutravaha srotas:-

(1) मूत्रवहानां स्त्रोतसां बस्तिर्मूलं वङ्क्षणौ च,
मूत्रवहे द्वे, तयोर्मूलं बस्तिर्मेढ्रं च
बस्ति - urinary bladder
वङ्क्षणौ - pelvic region
मेढ्र - penis

→ purushvaha srotas:-

(1) पुरीषवहानां स्त्रोतसां पक्वाशयो मूलं स्थूलगुदं च
पुरीषवहे द्वे, तयोर्मूलं पक्वाशयो गुदं च।
→ पक्वाशय - Large intestine
स्थूलगुदं - rectum/ Annus (external sphinchter)

→ Swedavaha srotas:-

(1) स्वेदवहानां स्त्रोतसां मेदो मूलं लोमकूपाश्च।
→ Mala of Medadhatu is swedo (sweat)
लोमकूप → Piring of hairs.

→ Artavaha srotas:-

(1) आर्तववहे द्वे, तयोर्मूलं गर्भाशय आर्तववाहिन्यश्च धमन्य:।
→ गर्भाशय - uterus.

→ Samanya chikitsa:-

1) प्राणोदकान्नवाहानां दुष्टानां श्वासिकी क्रिया।
कार्या तृष्णोपशमनी तथैवामप्रदोषिकी।

→ Treatments followed by hampering of
• pranavaha srotas : difficulty for breathing (श्वास)
• udakvaha srotas : thrist (तृष्णा)
• Annavaha srota : आम (indeigestion)

2) विविधाशितपीतीयं रसादीनां यदौषधम्।
रसादिस्रोतसां कुर्यात्तद्यथास्वमुपक्रमम्।

3) मूत्रविड्स्वेदवाहानां चिकित्सा मौत्रकृच्छ्रिकी
तथा ऽतिसारिकी कार्या तथा ज्वरचिकित्सकी।
→ मूत्र - मूत्रकृच्छ्र (UDI) urinary discase infection
• पुरीष - अतिसार (diahorea)
• स्वेद - ज्वर (fever)